ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/322037294

Demokratik Yaşamın Kesintiye Uğramasının Psikolojik Etkileri

Chapter · January 2017

CITATIONS
0

READS
69

2 authors:

Özge Çopuroğlu
Yeditepe University
5 PUBLICATIONS **0** CITATIONS
SEE PROFILE

Sezer Günaydın
Gelisim Üniversitesi
5 PUBLICATIONS **9** CITATIONS
SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

articles View project

All content following this page was uploaded by Özge Çopuroğlu on 24 December 2017.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

DEMOKRATİK YAŞAMIN KESİNTİYE UĞRAMASININ PSİKOLOJİK ETKİLERİ

Özge ÇOPUROĞLU*, Sezer Cihan GÜNAYDIN**

"Ego sum via, veritas et vita !"[1]

Türkiye gündemi 15 Temmuz 2016 akşamı bir terör örgütü tarafından gerçekleştirilmek istenen darbe girişimiyle sarsıldı ve siyasal insanın algı dünyasında geri dönülmez bir sürece girilmiş oldu. Söz konusu bu girişim sırasında ülke tarihinde görülen önceki darbelerde ortaya çıkmayan bir olgu vuku bularak; sosyal medya üzerinden devletin başkanı tarafından yapılan çağrı sonrasında halkın meydanlara inmesi ile başlayan demokrasiye sahip çıkma hareketi belki de ülkenin kaderini değiştirecek bir öneme sahip oldu. 15 Temmuz'da halkın seferber olması ile farklı bir boyut kazanan süreçte siyasal kitlenin psikolojik derinliğinin ele alınacağı bu bölüm ağırlıklı olarak çok disiplinli bir kesişme noktası olan politik psikoloji; sosyal etki mekanizmaları ve sosyal koruma konularına açıklık getirilmesini amaçlamaktadır.

Politik kriz ve kırılma anlarının toplumsal seviyedeki tezahürünün incelenmesinde üç öncelikli konu üzerinde odaklanmak gerekmektedir. Söz konusu odak noktaları politik psikolojinin konuları, sosyal etkileşim modelleri ve krizlerle demokratikleşme yolunda sekteye uğrayan toplumun psikolojik katmanlarının ele alınması olacaktır. Her üçünün de sosyal bilimler eklemlerine ilişkin araştırmanın metotlarında farklı yönleri vardır. Bu noktada toplumsal süreçlerin psikolojik bağlamlarının anlaşılmasında politik psikoloji önemli bir kaldıraç ve sezgisel bir bakış açısı haline gelmiştir.

Politik psikolojiyi açıklığa kavuşturmak için öncelikle yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve bazı kavramsal açıklamalar yapmak gerekir. Sanıldığının aksine politik psikoloji sosyal psikoloji içinde bir kategori değildir, aslında beşeri ve sosyal bilimlerin kavşak noktasına bulunmaktadır. Diğer bir deyişle siyaset alanına uygulanan bir sosyal psikoloji

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fransızca Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İngilizce İşletme Öğretim Üyesi.

1 Yol, gerçek ve yaşam, benim!

değildir. Köklü bir yaklaşıma sahip olan bu disiplinin teori ve uygulaması, Greko-Latin kültürel kaynaklar ve beşeri ve sosyal bilimlere ait güncel bilgilerin iç içe olduğu bir yapıyı muhteva eder.

İkinci Dünya Savaşı sonrası beşeri ve sosyal bilimlerde yaygın hale gelen "normal bilimin" mevcut modellerine karşı durur. Burada karşı karakterden kast edilen hâlihazırda mevcut olan modellerin karşısında olmak demek değildir; sadece ondan ayrı yeni bir modellemeye dikkat çeker. Beşeri ve sosyal bilimlerin ve özellikle de psikolojinin parçalanmış ve bölümlere ayrılmış olduğunu bilinmektedir. Bu ayrışma birleştirici bir paradigmanın eksikliği noktasında bir arıza göstergesidir. Bunun sebebi, modern bilimsel yaklaşımın ortaya koyduğu fikirler açısından ilk sorulan sorunun evrensel yasalardan vazgeçmeli miyiz sorusu olmasından kaynaklanmaktadır. Modernitenin bilimsel sanatı bile teknik yaklaşıma yer verir. Araştırma sanayileşmiştir ve yöntemler (ilk olarak istatistik) artık güçlü "fetişler" haline gelmiştir. Bunun sonuçları, ilk bakışta genel bir görüş kaybı ve gelişmiş bir hiper-uzmanlaşma tutumudur. Kendi kendimize bilimin "sert" yöntemini , "yumuşak" beşeri ve sosyal bilimlerde etkin bir biçimde kullanabilmek için "uyarlamanın" mümkün olup olmadığını sormamızın nedeni budur. Kuşkusuz, bu eski bir tartışmadır ancak konumuzla alakalı olarak hala önem taşır.

Psikoloji tam da bu bilgi parçalanmasının ortasında bulunur ve metodolojik açıdan da modernite tarafından ele geçirilmiştir. Onun konumu bu noktada özel bir durum muhteva etmez zira sosyal etkileşim anlayışı, durumların ölçeğine indirgenmiştir ancak ne olursa olsun şimdi ve burada ağırlığını hissettiren klasik tarihi hesaba katmaz. Deneysel mikro teorilerin maiyeti ve kültürel determinizm, tarihsel ve hatta duygusal üzerindeki geniş bakışı maalesef daraltır. İşte politik psikolojinin bizlere üst noktadan bir çıkış sağlamasının imkânı burada yatar. Çünkü formel mantık deney yoluyla kendini zorla kabul ettirmiştir; diyalektik mantık ise böylelikle bastırılmıştır. Dolayısıyla politik psikoloji, mikro teorilerin kapalı dairesinin dışına çıkmak için bizlere sezgisel bir önerge vurgular. Bu yaklaşım, tüm yöntemlerden yararlanır ve de kendinden öncekilerin kriterlerini de dikkate alır: zaman ağırlığını sadece doğrusal değil dikey alarak, izleri büyük ölçüde silinmiş olan kültürel hafızanın uygunluğunu es geçmemiş oluruz. Duygular ve siyaset arasındaki derin ilişkileri incelemek; örneğin, eğer çalışma konularımız siyasi söylem ya da karizmatik liderlik, halkçılık ya da milliyetçilik, demokrasi veya rejimlerin tekrarlayan krizleri, kalabalıkların siyasal tutumu vb. olsaydı başka türlü nasıl derinlemesine bir analiz yapmak mümkün olurdu? Elbette bu noktada laboratuvar ve yöntemlerin "gerçekliğiyle" niteliksel olarak üstün olan bir karmaşıklık ile karşı karşıyayız.

I. Retrospektif bir düşünsel çalışma

Arka planda renkli bir okuma edebiyatı olan "ciddi" bir bilim kurgu görünümüyle yaşadığımız bu travmanın izlerini, uzun yıllar toplumda gözleyeceğimiz sürecin sadece başlangıcıdır. Çağdaş siyasal psikolojinin, kendinin yenileme kaynağını, modernitenin krizinden aldığı ifade edilir çünkü küresel seviyede paradoksal bir siyasi krizle hatta birkaç kümülatif krizin sebep olduğu gerçek bir çarpışmaya tanık olmaktayız. Evrensel düzlemde vuku bulan bu krizlerin arasındaki temel paradoks, neredeyse tüm evrende

zafer kazanmış olan temsili demokrasinin, Aydınlanmanın büyük hümanist projesindeki daralmaya ilişkin olmasıdır. Özellikle siyasal alandaki mevcut kriz moderniteden doğan ideolojilere bağlı olarak demokratik rejimlerin doğalarının değiştirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Temsili demokrasinin işlevsiz hale gelmesi, insanlığın mükemmelliğini savunan proje kaybı, toplumsal değişim kuramlarının başarısızlığı ve bireyci neoliberalizmin neden olduğu krizler; ve aynı zamanda, artık tehlikeli olarak algılanan bir dünyada artan güvenlik talebinin ortaya çıkması ve son olarak yönetici merkezin siyasal elitleri tarafından öne sürülen statükoya karşı halkta oluşan karizmatik figürlere dair beklenti.

Politik psikolojide ifade ettiğimiz bu kültürel konuları siyasal perspektiften ele almak, kamusal alan söz konusu olduğunda, örnekleri çoğaltmak açısından özel alana kıyasla görece daha kolaydır.

Bu nedenle, politik psikoloji güncel olarak bir çift görevle yüz yüze kalmaktadır:

- İlk olarak, beşeri bilimlerle işbirliğini epistemolojik olarak yeniden tesis etmek;
- İkinci olarak, neo-liberal insani ve güncel teknokratik düşünce tasarımını araştırmak.

Elbette nihai noktada amaç demokrasi algılarını incelemek, demokratik davranış ve grup saldırılarına arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için, bulguları laboratuvar şartlarında deneysel doğrulamaya tabi tutmak ve nihayet "demokratizmin" imajını ölçmek için bir ölçek geliştirmek gerekmektedir.

Bir sistem ya da kitleler için ve yönetici seçkinler için bir retorik bir gerekçe olarak kullanıldığından bu yana, modern temsili demokrasinin algısı bazı açılardan belirsiz ve daha da ötesinde sanal hale gelmiştir. Onunla bağlantılı olarak ikinci bir konu da ahlaki bir çözülmenin politik kırılma esnasında açığa çıkıp çıkmadığına ilişkindir. Demokratik koşulların geçici kararsızlığı ve toplumda yaşanmış olan manipülatif davranışların varlığı, güç uygulaması ortaya çıktığı anda yüzlerini gösterir. Türkiye'de yaşanan terör örgütü grubun toplum mekanizmalarına sinerek yaratmış olduğu manipülasyon da, 17 Aralık süreciyle başlayan ve 15 Temmuz gecesi nihai noktasını bulan fay hattında kendisini bir ahlaki bozulma olarak ortaya koymuştur. Türkiye ölçeğinde gerçekleştirilmiş olan ve güç odaklarını ortaya koyan bazı çalışmalar darbelerle defalarca sekteye uğrayan demokratik kalkınma farkındalığının, şematik olarak sol-sağ boyutta farklılaştıran bir etkiye sahip olan siyasal bir söylem olduğunu ortaya koymaktadır:

Söylemler incelendiğinde güç vurgusu, merkez sağ eğilimi olan liderlerin kullandığı fiillerde "apolitik" ve "sol" eğilimli yapıya kıyasla daha belirgin ve onların konuşma modellemelerinde kullanımı daha kişiselleştirilmiş bir tavrı ortaya koymaktadır. Nitel gözlemler bu farka dikkat çekerler çünkü birincisi, kitleler tarafından kabul edilir ancak kritik bir pozisyon söz konusu ikinci olduğunda, güç odağı vurgusu daha ikna edicidir.

Politik psikolojinin çalışma konusu bu bağlamda insanlarda ya da gruplarda vücut bulan tarihsel ve kolektif olayları analiz etmekten başka birşey değildir. Bu kapsamda psikologlar kültürel değişkenleri ve bağlamsal faktörler ve sosyo tarihsel öncüller ışığında özel durumları tasvir etmeye davet edilirler. Söz konusu bağlamlar, zaman, gelenekler,

siyasal sistem ve ideolojilerdir. Başlangıçta akademide söylem analizi ve ifade üzerinde temellenen politik psikoloji zamanla dilbilim problematiğinin ötesine geçerek siyasal iletişimin temel konusu haline gelmiştir.

1. Bireysel paradigma

Akademik çemberde "özne"nin geri dönüşü, psikologlar tarafından "kim siyaset yapar?" sorusunun ele alınmasına izin vermiştir. Kim siyaset yapar? Neden? Hangi bilişsel mekanizmalar öne sürülür? İkna yöntemlerinin özellikleri nedir? İktidarı ele geçirmek ve muhafaza etmek için hangi stratejiler kullanılır? Siyasal insan siyaset yapar zira iktidarı sever ancak bu basit nedenselliğe indirgenen açıklama karmaşık siyaset labirentini anlamaya elbette yeterli değildir. Grawitz'in ifade ettiği gibi başarı duygusu ve risk siyasal oyunun olağan parçalarıdır adeta[2]. Siyasal oyunun gizli kalmış boyutu ise stratejidir yani bilişsel alandır. Kısaca Weber'in de altını çizdiği gibi siyaseti yaşamak ya da siyaset yapmak buzdağının görünen yüzüdür sadece[3].

Siyasal insan üzerine düşünmek literatürde iki büyük boyutta ortaya çıkmaktadır, ilk boyut kişilik konusuna eğilmiş; ikinci boyut ise daha çok liderlik üzerine düşünmeyi esas almıştır.

2. Siyasal kişilik

İnsan biyolojik ve psiko-sosyal alt sistemlerden oluşan bir canlı olduğu için insan davranışlarını anlamanın ve arkasındaki nedenleri analiz etmenin tek ve basit bir formülü yoktur. Davranışlarımız çok değişik değer sistemleri, ihtiyaçlar, kişilik tipleri, kültür ve grup dinamiklerinden etkilenmektedirler dolayısıyla psikolojik durumlarımız içsel süreçlerimiz (bilinçaltı korku ve kaygılar, bastırılmış güdüler vb..), çevreden gelen uyarıcılar ve kurulan şartlanmışlıklar ile ortaya çıkabildiği gibi bu uyarıcıların işlendiği algılama, anlamlandırma gibi zihinde meydana gelen bilişsel süreçler de insanların çevreye verdikleri tepkileri ve davranışları üzerinde etki sahibi olabilmektedir. Öyle ki çevremizde meydana gelen olay ve olgulara her insan aynı tepkileri vermez. Bununla birlikte makro düzeydeki faktörler ve/veya üst sistemlerde yaşanan değişimler de bireylerin psikolojik durumlarını şekillendirmektedir. Örneğin sosyal bir varlık olarak çevresindeki diğer insanlar ile sürekli sosyal etkileşimler ve değiş-tokuşlar içerisinde bulunan birey, bu etkileşimi kurduğu küçük gruplar (aile ve arkadaşlık grupları, liderlik süreçleri, bireyler arası ve gruplararası çatışmalar gibi), ve de daha makro düzeyde yapılardan (içinde çalıştıkları işletmelere özgü değişkenler, örgüt yapısı, örgütün kültürü gibi) da etkilenmektedir.

Birey, grup ve örgüt düzeyinde ele alınabilecek olan bu değişkenlerin yanı sıra bireyin içinde yaşadığı üst düzey çevresel etmenler yani devlet, hukuk, din, ekonomi, siyaset gibi içinde yaşanılan toplumu oluşturan kurumlar ve toplumsal düzeyde yaşanan sosyal değişimler de bireysel düzeyde etkiler ve davranışsal sonuçlar yaratabilmekte ve

---

2 Madelaine Grawitz, « Psychologie et politique », *in* Grawitz, M., Leca, J. (dir.), ***Traité de science politique***, Paris, PUF, volume 3, 1985, sayfa: 1-139.

3 Verena Richardier, « Max Weber, Concepts fondamentaux de sociologie », **Lectures** [Online], Reviews, 2016, URL : http://lectures.revues.org/20954, (Erişim Tarihi: 29 Ekim 2016).

bireyin psikolojik durumunu etkilemektedir. Bu bağlamda demokratik yaşamın kesintiye uğramasının çeşitli yönlerden ele ele almak için, demokratik yaşamın çeşitli nedenler ile kesintiye uğramasının bireysel ve toplumsal düzeyde psikolojik etkileri kuramsal ve bütüncül bir çerçevede tartışmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi, insan davranışlarını ve psikolojisini açıklamaya çalışan bilinen en eksi kuram modern psikolojinin gelişiminin de temellerini oluşturan Freud'cu görüş ya da psikanalitik kuramdır. Freud, bilinci çeşitli katmanlardan oluşan ve çoğunluğu suyun altında kalan bir buzdağı olarak sembolize eder ve bu kuramını da topografik zihin modeli olarak adlandırır[4]. Ona göre insan bilinci üç kesimden oluşur. Bunlardan birincisi ego olarak ifade edilen bilinç seviyesidir. Bunda düşünceler ve algılar vardır. İkincisi süper ego ile ifade edilen ön bilinç. Bu ise anıları ve bilgi dağarcığını içerir. Üçüncü ve son kısım, Freud'un bastırılmış güdülerimizin bulunduğu yer olarak tanımladığı ve id ile sembolize edilen yerdir. Burası ise vahşet dürtülerinin, korkuların, deneyimlerin bulunduğu yerdir[5].

Başka bir deyişle id sürekli tatmin edilmeyi bekleyen ilkel benliğimiz; süper ego, toplumun birey üzerinde kurduğu ve sosyal olarak kabul edilen norm ve kuralların yarattığı baskıyı ifade eden ve bu kuralların ilk olarak aile tarafından bireye kazandırıldığı ve zamanla içselleştirildiği kısmı, ego ise id (-bireyin kendi bencil dürtüleri ile) süper egonun (toplumun kendisine yüklediği sorumluluklar) çatışan talepleri arasında denge kuran unsurdur. Bireylerin psikolojik açıdan sağlıklı olmaları, sağlıklı bir benlik imajına sahip olmaları ve realiteler (gerçek yaşamın gereklilikleri) ile başa çıkmaları ego sayesinde gerçekleşmektedir.

Dışarıdan yani bireyin içerisinde yaşadığı çevreden gelen tehditlerin ve id ile süper-ego arasındaki çatışmanın yarattığı ilk sonuç engellenmişliklere bağlı olarak ortaya çıkan anksiyete (kaygı) durumudur. Freud'a göre eğer bireyin bilinçaltı dürtüleri toplumsal baskılar nedeniyle sürekli olarak tatmin olmama durumu yaşıyor başka bir deyişle "id" kendi bencil dürtülerini tatmin etme imkânından "süper-ego"nun baskıları ile yoksun kalıyor ise, zihinde içsel bir çatışma başlar. İşte bu içsel çatışmaları en aza indirgemek ve bir denge sağlayabilmek için insan psikolojisinde "savunma mekanizmaları" çok önemli dengeleyici bir rol üstlenmektedir. Başka bir deyişle, savunma mekanizmaları kaygıdan kurtulma, kaygımızı azaltma amacı taşırlar.

Günlük yaşantımızdan da bildiğimiz bu bilinçaltı kaygı giderici stratejilerden bazıları inkâr, saldırganlık, bastırma, akla uygunlaştırma (mantığa bürüme ya da rasyonalize etme), yansıtma, tepki oluşumu, yer değiştirme, yüceltme olarak verilebilir. Ancak sosyal bir varlık olan insan, korunma temelli saldırı duygusunu doğrudan değil de, dolaylı olarak kendine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde gerçekleştirme yönüne gidecektir. İnkâr

---

4 A. Can Baysal, Erdal Tekarslan, "Davranış ve Bireysel Davranış Modeli", Davranış Bilimleri, Avcı Ofset Matbaacılık, 2004, s.44.

5 Sigmund Freud, **Le mot d'esprit et ses rapports avec l'inconscient**, metinde ilgili yerler öncelikle Chapitre IV, Les mobiles de l'esprit L'esprit en tant que processus social, sayfa: 124-139, http://classiques.uqac.ca/classiques/freud_sigmund/le_mot_d_esprit/freud_le_mot_d_esprit.pdf, (Erişim Tarihi: 29.10.2010).

etme, insan benliği için tehlikeli olarak algılanan ve bunaltı doğurabilecek gerçekleri görmemek ve yok saymak üzerine kurulu bir defanstır.

Bastırma, toplumsal travmalardan sonar ortaya çıkabilecek bir diğer tepkidir. Örneğin nükleer savaş, deprem, ölüm gibi felaketlerden sonar birey derin kaygı yaratacak düşünceleri akla getirmeme olarak tanımlanabilen duygu durumu yaşanan çatışmaları bilinçaltı düzeye itme yoluna gidebilir[6].

Bu noktada başını Pavlov'un köpeklerle yaptığı şartlanma deneylerinin çektiği Davranışçı yaklaşıma vurgu yapmak gerebilir. Davranışçılık ise, davranışı dıştan içe bir süreç olarak açıklar ve bireyin çevreden gelen uyarıcılara verdikleri tepkileri şartlanmalar yolu ile öğrendiğini ve bu nedenle çevresel unsurların davranışlarımız ve kişiliğimizin ortaya çıkmasında temel etken olduğunu belirtir. Başka bir deyişle davranışçılar insan psikolojisini sadece bastırılmış duygular ve saldırganlık gibi dürtüler ile değil sonradan öğrenilmiş refleksler ile de şekillendiğini ortaya çıkarmıştır. Bilinç eşiğinin aşılmasında refleksler son derece önemli bir yer tutar. İnsanda bulunan refleksleri genel olarak kalıtsal ve canlı organizmanın çevreye uyum sürecini kolaylaştıran şartsız refleksler ve de sonradan öğrenmeyle oluşan şartlı reflekslerimiz şeklinde gruplandırmak mümkündür. Reflekslerimizin davranışlarımıza nasıl şekil verdiğini ve şartlanmaların insan psikolojisindeki yerini ilk inceleyen kişi aynı zamanda klasik şartlanma prensiplerini bulan ve psikolojide davranışçı akımın kurucusu olarak bilinen Rus bilim adamı psikofizyolog İ.Pavlov'dur. Denek olarak köpekleri kullanan Pavlov, (öğrenilmiş refleks üzerine çalışmış, bir gün laboratuvarını sel basması sonucu üzerinde çalıştığı denek hayvanları kaçtıktan sonra, bir kısmını tekrar yakalayıp geri getirdiğinde, daha önce refleks konusunda eğitim vermiş olduğu köpeklerin geçirmiş oldukları travmadan dolayı öğretmiş olduklarını unutarak, yeniden yabanileştiklerini tespit etmiştir. Bu olay kendisine Freud'un belirttiği travma ortamlarında bastırılmış duyguların öne çıktığı tezini doğrulamaktadır.

Konumuz açısından ele alındığında, demokratik yaşamı kesintiye uğratan durumların (darbeler vb.) yarattığı yüksek düzeyde belirsizlik ve tehdit algısı nedeni ile, bireyin tüm bilinçaltı savunma mekanizmaları, refleksleri ve düşünsel süreçleri üzerinde, kısacası tüm duygusal, bilişsel ve davranışsal süreçleri üzerinde kısa ve uzun dönemde ani ve beklenmedik etkiler yaratmış, geçmiş darbe süreçlerinin etkisinin sebep olduğu ve toplumun farklı kesimlerinde, farklı görünümlerde biriktirdiği psişik enerjinin önemli bir kısmı 15 Temmuz ile salıverilmiştir. 15 Temmuz ve sonrasında toplumsal kesimlerde görülen hâller, bu enerjinin beklenmedik bir anda ve çok da beklenmedik biçimde açığa çıkmasına yol açmıştır. 15 Temmuz'un toplumsal psikolojisi, iktidarın etrafında, hatta tek bir siyasi simgenin etrafında toplanan Türkiye sağına ve iktidarın karşısında yer alan Türkiye soluna göre şekillenmiştir.

Demokratik hayatı sekteye uğratan değişimlerin bireyin ruh sağlığı üzerindeki etkileri tartışılmadan önce psikoloji yazınında tanımlanan kriz ve travma kavramlarının tanımlarına, türlerine ve kapsamına da kısaca değinmek gerekmektedir.

---

[6] Feyzullah Eroğlu, "Savunma Mekanizmaları ve Normal Dışı Davranışlar", **Davranış Bilimleri**, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2010, s.72.

II. Psikolojik Kriz ve Toplumsal Travmalar İlişkisi

Freud'dan beri insanı zorlayan yaşam olaylarının ruh sağlığına olumsuz etkileri çeşitli biçimlerde ve çeşitli yazılarca ifade edilmiştir. Basit anlamı ile kriz, düzenli durumda meydana gelen bir bozukluktur. Sözer'in psikiyatride kriz olgusuna açıklık getirdiği makalesinde insanı zorlayan bu travmatik durum ve olayları, gelişimsel krizler, durumsal krizler ve kompleks krizler (travmalar) olarak gruplandırılmaktadır[7].

Yapılan araştırmalar insan eliyle gerçekleşen travmatik olayların, örneğin terörist eylemlerin bireyler üzerinde doğal afetlere oranla daha derin psikolojik etkiler yarattıklarını bulgulamaktadır[8]. Travma sonucunda duygusal, bilişsel, fiziksel, sosyal ve davranışsal bazı semptomlar ve akut (birincil) stres tepkileri ortaya çıkmaktadır. Travmatize bireylerde korku, dehşete kapılma, güvensizlik, öfke, şaşkınlık, suçluluk, keder, üzüntü, endişe/kaygı, depresyon, suçluluk hissi, geri çekilme, yorgunluk, psikosomatik semptomlar, bağımlılık davranışlarında artış, işe devamsızlık, düşük bireysel performans gibi durumlar gözlemlenen bulgular arasındadır[9].

Bireylerin travmatik olaylara verdikleri stres tepkileri travmatik olayın şiddeti, travmatik olaya maruz kalma süresi gibi faktörler ile bireysel bazı faktörlerden de etkilenmektedir. Başka bir deyişle, travmaya maruz kalmış bireylerin travma öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşadıkları tepkiler kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Kişilerarası ilişkilerde güvensizlik yaşayan, başkaları tarafından incitileceği inancı taşıyan, başkaları ile sağlıklı ilişkileri geliştiremeyen bireyler travma sonrası dönemde soysal destek mekanizmalarından yoksun kalacağı için daha şiddetli stres belirtileri göstermektedirler[10].

Bunlara ek olarak, travmatik olay yaşanırken, ya da olaydan sonra çevresinde oluş bitenleri algılamada zorluk, öznel uyuşukluk, dalgınlık, hissizleşme, duygusal tepkisizlik, gerçeği algılayamama, kişiler arası ilişkilerde geri çekilme, amnezi yani travmanın önemli bir kısmını hatırlayamama da bulgulanmış tepkiler olarak ortaya çıkmıştır[11]. Söz konu-

---

7 Gelişimsel krizler (Doğal), ergenlik dönemi, okuldan mezun olmak, kariyer ve iş değiştirmek, evlenmek, çocuk sahibi olmak, emekli olmak vb.. Gelişimsel krizler ya da yaşam değişikliği krizleri, yaşama ait olan ve kişi tarafından olumlu olarak yaşanan durumlardır. Psikolojik krizlerin mutlaka büyük felaketlere dönüşmesi gerekmez ki kişinin kendisini tanıması, değiştirmesi ve olgunlaşması yolunda bir dönüm noktaları olarak da algılanabilirler. Durumsal ve karmaşık krizler (Travmalar) ise ayrılmak ve boşanmak, işini kaybetmek, uzun süre işsiz kalmak, trafik kazaları, ciddi bir hastalık yaşamak, ameliyat olmak, sakat kalmak, ani ölümler, bulaşıcı hastalıklar, ekonomik kriz, aile içi şiddet, taciz ve tecavüze uğramak, işkenceye maruz kalmak, savaş, terör, doğal afetler ortaya çıkabilir. Y.Sözer, "Psikiyatride Kriz Kavramı ve Krize Müdahale", **Kriz Dergisi**, 1(1), s:8-12. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/21/61/577.pdf. (Erişim Tarihi: 20.10.2016).

8 Ayten Zara, **"Krizler ve Travmalar"**,http://www.aytenzara.com/wp-content/uploads/2012/02/Krizler-ve-Tavmalar.pdf, (Erişim Tarihi: 20.10.2016)

9 JeffreyLating, M. Martin, F. Sherman, George S. Everly, Jr., Jenny L. Lowry, Traci F. Peragine "PTSD Reactions and Functioning of American Airlines Flight Attendants in the Wake of September 11", **The Journal of Nervous and Mental Disease**, Vol. 192, No. 6, 2004, sayfa: 435-441.

10 Kim Lowery, Mark Stokes, "Role of Peer Support and Emotional Expression on Posttraumatic Stress Disorder in Student Paramedics", **Journal of Traumatic Stress**, Vol.18, No.2, 2005,p. 171-179.

11 Cheryl Regehr, David Hemsworth, John Hill, "Individual Predictors of Posttraumatic Distress: A Structural Equation Model", **Canadian Journal of Psychiatry**, Vol. 46,2001,pp. 156-161.

su bulgular sadece travmatik olaya doğrudan maruz kalan bireylerde görülmemekte, aynı zamanda olaya şahit olan hemşireler, doktorlar, sağlık ekipleri, polisler gibi riskli meslek gruplarını ve bireyin birinci dereceden sosyal ilişki içinde olduğu aile, arkadaşlık grupları ve meslektaşlarını da etkilemektedir çünkü araştırmalar bireysel travmanın yarattığı stres tepkilerinin bulaşıcı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bir toplumdaki bireylerin geçmişlerini kolektif bir şekilde ortak anlamlar ile hatırlamalarına kolektif hafıza denilir.

Toplumsal olarak iç dünyamızın en temel ihtiyacı olan güvende olma duygusunu yitirdiğimizi hissettiren travmatik bir kırılma sonrasında sürekli tehdit altındaymış gibi hissedebiliriz ya da öfke, hayal kırıklığı, umutsuzluk benzeri duyguların yoğunluğu ile hayata dair bir anlamsızlık hissine kapılarak gündelik yaşama yabancılaşabiliriz[12].

Toplumsal kırılma anında ortaya çıkan üçüncü bir noktaya dikkat edecek olursak; o da kriz anlarında karizmatik olaylara yeniden bir dönüş olduğudur[13]. Bu noktada tarihsel bir meydan okumaya dikkat çekmek önemlidir. "Karizmatik adam" figürü çevresinde billurlaşmış popülist hareketler, daima dünyada klasikleşmiş siyasi figürlerden birinde somutlaşmıştır. Bu kopuş anında ortaya çıkan bir adam tüm insanlara, ama en çok ta sessizlik içinde, çıkmazda ve sefaletten mustarip olan insanlara seslenir. Onun sahip olduğu gücün ve varlığının amacı budur.

III. Siyasal liderlik

Christie ve Geis tarafından güç odağına yapılan vurgu ile anladığımız kopuş, psikolojik bağlam olmaksızın düşünülemez. Gücün öznesi olan siyasal figür sakin, kişisel olmayan, ideoloji ve uzlaşmalara çok yer vermeyen, rekabeti seven, sosyal etkiye dayanma gücü olan bir üst insan olarak algılanır adeta[14]. Kendini ortaya serinlemesinde söz konusu devlet adamı, Devlet ile gözle görünür gücüne ulaşmıştır ancak, Devlet de onunla vücut bulmuştur. Bu noktada siyaseten önemli olan ve sorulması gereken en önemli soru kimin lider olacağı sorusu değildir. Liderlik nasıl işler sorusudur.

Hollander liderliğin ne derecede kabul gördüğüne ilişkin ölçütleri ortaya koyarken bir görev karşısındaki etkinliğine ve katkı gücüne bakılarak bir lidere belirli bir grup tarafından "kredi" atfedilmesinin belirleyici olduğunu ifade eder[15]. Bu noktada, semboller orada eski dengeye geri dönüş umudu ile müthiş hızlandırılmış olarak hareket ederler ve bir "tanınma" rolü oynarlar. Bu bir cazibe, doğrudan bir sıcak temas ve incelik oyunudur. Robert Lane'e göre, kitleleri harekete geçirebilmede hesaba katılması gereken hususlar; liderlik, kendisini takip edecek takipçileri olmadan var olmayacağından dolayı şu şekilde ifade edilmiştir[16]: Lidere kimlerin bağlı olduğu; liderin kime karşı sorumlu olduğu;

---

12 A.Senem Çopur, A.Dicle Gencer, **Toplumsal Travma,** http://www.bilgi.edu.tr/site_media/uploads/files/2015/12/10/psikoegitimyazilar-toplumsal-travma-10ara15.pdf, (Erişim Tarihi, 22.10.2016).

13 Alexandre Dorna, a.g.e. sayfa: 185.

14 A.e.,s.186.

15 Edwin P. Hollander, Leadership, Followership, Self and Others, **Leadership Quarterly**, Vol: 3, No:1, 1992, sayfa: 43-54, http://www.buyessays.us/administrator/uploads/LRGIMG210420140514503555.pdf (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

16 Robert Lane, "Government and self-esteem", **Political Theory,** Vol: 10, No: 1, 1982, sayfa: 5-31.

muhalefetin doğası ve etkinlik gücü; takip eden kitlenin inanç sistematiği; liderin ortaya koyduğu kaynakların ne olduğu; liderin bağlı olduğu yapının teoride ve pratikte nasıl bir akış çizelgesine sahip olduğu konuları dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte politik psikolojinin, siyasal evrenin algılanmasında en çok göze çarpan nokta sosyal etkileşim paradigmasıdır. O halde etkileşim mekanizmaları nedir? Hangi problemleri ortaya çıkartırlar? Nasıl işlerler?

1. Sosyal etkileşimin mekanizmaları

1.1. Sosyal kolaylaştırma

Deneyim tarafından belirlenen ilk mekanizma sosyal basitleştirme mekanizmasıdır. Tripplet'ye atfedilen bu duyguda vuku bulan durum eğer başkalarıyla paylaşılıyorsa, tek başına üstesinden gelindiğinden daha kolay gerçekleşecektir zira bir arada bulunmanın yarattığı sosyal uyarılma hali hakim olduğumuz alanlardaki performansımıza olumlu etki eder. Çeşitli çalışmalar iki durumu ortaya koymuştur:

İlki, seyirci etkisidir ki, burada pasif kalan seyirci kitle, kendisine verilen belli bir görevi yapan üzerinde etki eder. Elbette sadece seyretme başlı başına sosyal etkiyi gerçekleştirmeye yetmeyecektir ancak sürecin gelişiminde açıklayıcı bir yeri vardır.

İkinci olarak ta yazar, birlikte hareket etmenin yarattığı etkiye vurgu yapar. Tek başına bir işi yapan kişinin yanındakiler de aynı şekilde hareket etmeye başlayacaktır.

1.2. Taklit etme veya yerine geçme

Taklit etme (imitation), Tarde tarafından ortaya atılan ancak sonraları Bandura ile kavramsal bütünlüğü sağlanmış sosyal öğrenme kuramında, insanın, bir modele bakarak yeni bir davranış biçimi öğrenmesi esasına dayanan modeldir[17]. Burada eğer teşvik edilen davranış pozitif ise taklit etme daha kolay olacaktır. Ayrıca özne ve model arasındaki ilişki pozitif olduğundan modelin daha önceden tespit edilmiş bir statüsü vardır. Siyasal zemini göz önüne alacak olursak, siyasal bir aktörün, kitlenin gözünde sahip olduğu genel kabul, kitleyi harekete geçirmede önemli bir oynayacaktır.

1.3. Konformizm (uymacılık)

Asch tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda toplumda ilk başta tepki gösteren küçük bir kitlenin etkisiyle, diğerlerinin harekete geçmesinin daha kolay olduğu gözlenmiştir. Toplumda daha önce benzer bir durum yaşanmadıysa ve eğer bir norm çoğunluk tarafından kabul görüyorsa, onu savunmayan azınlık üzerinde ne etki yapar? Asch'ın "uyma" deneyine göre özne, burada çoğunluğun etkisinde kalır ve toplumsal kırılma ve çözülme anında başkalarının kendisi yerine karar vermesi rahatlığıyla harekete geçer[18]. Bu nokta-

---

17 Albert Bandura, The Role of Imitation in Personnality Development, **The Journal of Nursery Education,** Vol.18, No:3, April 1963, https://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura1963.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2016)

18 Salomon E. Asch, Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous

da, Milgram'ın uyarısını göz ardı etmemek gerekir. Milgram, eğer karar vermek suretiyle model teşkil eden kesim otoritenin kendisi ise o zaman da itaat duygusunun konformizm mekanizması kapsamında değerlendirilmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Zira Milgram "itaat" deneyinde çoğunluk ta son derece etkin ve nitelikli biçimde etkileme gücüne sahip olduğunu ortaya koyar[19]. Algılanan mevki ne kadar yüksekse bireylerde meydana getirdiği uyma davranışı da o kadar fazla olmalıdır.

1.4. Normalleşme

Normalleşme, Shérif'in önemli katkıları sonucunda teorik bir çerçeve sağladığı, toplumda bir hususa ilişkin hâlihazırda belli bir normun olmamasının, kitlesel etkileşimi daha mümkün kıldığı esasına dayanan "otokinetik deneyi" modelidir. Türkiye gündeminde son yaşananlar düşünüldüğünde kitlesel sokağa çıkma eyleminin ardında önceden düşünülmüş bir zemini olmadığı tespiti dikkat çekicidir. Söz konusu durumun karakteristik bir özelliği de etkili ya da zımni olmak üzere müzakere ya da etkileşim sağlayabilecek herhangi bir soru-cevap sistematiğinin önceden tesis edilmemiş olmasıdır[20].

1.5. Azınlık etkisi (uymama)

Mascovici tarafından şematize edilen söz konusu sosyal etkileşim modeli, başlangıçta özel bir koz öne sürmemesine rağmen sayıca azınlık olan bir kitlenin nasıl olup ta çoğunluğun fikrini değiştirebildiğine dair tutarlı bir dayanak getirmeye çalışmaktadır. Mascovici ve Bernard bir azınlık kitlesel bir harekete ön ayak olurken ilk başta ne kadar tutarlı görünürse ve kararlı durursa çoğul olan özne karşısında o denli etkili olabildiğini ortaya koymaktadır[21].

IV. Türkiye'de yapılan kriz sonrası travma çalışmaları ve bulguları

Çalışmanın bu bölüme kadar genel anlamda psikolojik kriz ve travma konularında psikolojik yaklaşımlar bağlamında açıklamalar yapıldı. Ayrıca kitleleri harekete geçirmede etkili olan sosyal iletişim modellerine değinerek siyasal insanın davranış ve tutumları-

---

majority, **Psychological Monographs: General and Applied**, Vol 70, No: 9, 1956, sayfa: 1-70, özellikle Bölüm 6, Structure of the Experimental Conditions, 1. Madde, http://psycnet.apa.org/journals/mon/70/9/1.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2016).

19 Stanley Migram, **Obediance to Authority**, Paris, 1973, http://www.shimer.edu/live/files/338-obediencemilgrampdf, ilgili bölümler, özellikle Bölüm 11, The Process of the Obediance, (Erişim Tarihi: 27.10.2016).

20 Muzafer Sherif, A Study of some social factors in perception, Harper, New York, 1935, sayfa: 12, http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/15341_Readings/Influence_Compliance/Sherif_A_Study_of_Some_Social_Factors_(1935)_Arch%20Psych.pdf, (Erişim Tarihi: 23.10.2016)

21 Serge Mascovici, Bernard Personnaz, Studies in Social Influence, Minority Influence and Conversion Behavior in a Perceptual Task, **Journal of Experimental Sociology**, 1980, No: 16, sayfa: 270-282. https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/psyifp/aeechterhoff/sommersemester2012/schluesselstudiendersozialpsychologiejens/08_moscovici_personnaz_minority_jesp1980.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2016)

na yön verebilecek modellere ilişkin teorik payandayı kurmaya çalıştık. Bu bölümde ise Türkiye'de demokratik yaşamı sekteye uğratan darbelerden sonra travma ve psikolojik kriz bulguları üzerine yapılan araştırmalardan derlenen sonuçlar aktarılacaktır.

Darbeler Türkiye'de demokrasisinin konsolidasyonu açısından önemli bir sorun olmasına karşın bu konuda farklı kesimlerin algı ve görüşlerini araştıran uygulamalı çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Buna rağmen gerçekleştirilen nitel araştırmalarda, yaşanılan kötü deneyimlerin kişilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal işlevlerinin bozulmasına yol açtığı, bireysel ve toplumsal ilişkilere ciddi zararlar verdiği görülmüştür. Ayrıca bu kişilerin siyasetten uzak durmaları ve ailelerini de uzak tutma eğiliminde oldukları, çevreye olan güvenlerinin azaldığı tespit edilmiştir[22]. 1980 sonrası dönemin yarattığı travmaların, ekonomik düşüşler, göç, kimlik sorunu, basının magazinleşmeye başlaması ve kültürel yozlaşma gibi sorunlara da yol açtığı çeşitli yazarlar tarafından belirtilmiştir.

Korku karşısında yaşanılan çaresizlik çoğu zaman varlığın inkâr edilmesine neden olur. İnkâr edilen benlik sürekli başka biri olarak tehlikeden kurtulmaya çalışır. Daha önce psikolojik savunma mekanizmalarının anlatıldığı bölümde inkâr mekanizmasının gerçeklikle mücadele etmede yeterli kaynaklara sahip olmayan bireylerin en çok kullandıkları savunma mekanizmalarından birisi olduğuna değinilmişti. Darbelerden sonra, bireylerin davranışlarının sessizlik, düşüncelerini ifade etmekten kaçınma, tepki göstermeme, içe dönme ve otosansür olarak biçimlendiği bilinmektedir. Apolitizasyonun temel dinamiği buradan güç alır.

Bu tespitler bize gerçeklikle yüzleşmenin zor olduğu kriz dönemlerinde bireylerin dışa ve içe dönük saldırganlık ve öfkenin yer değiştirmesi mekanizmalarını bilinçaltı psikolojik stratejiler olarak kullandıklarını doğrulamaktadır. Darbelerin ve yaşanan siyasi krizlerin insan psikolojisinde yarattığı savunma sistemlerinden birisi de dünyadan, gerçeklerden ve bilimsellikten uzaklaşarak bireylerin gerçek dışı ve mistik şeylere yönelmesidir. Uzun süre devam eden sistematik şiddet ve baskı insanlarda yoğun bir ümitsizliğe yol açar. Bu dünyanın daha iyi ve daha adil bir yer olabileceğine dair inançlarını, ümitlerini başka bir deyişle adalet algılarını kaybeden bireyler giderek gerçek dünyada mutlu olmanın yollarının tükendiğini düşünürler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Politik psikoloji mikro teorilerin daralmasında ve pragmatik politikalar karşısında bir alternatif içerdiğini daha önce ifade etmiştik. Alain Touraine, politik psikolojinin dönüşündeki önemli noktayı tartışırken toplumsal krizin köklerini modernitenin kendi tanımından aldığını ifade eder ve duyguların kelimenin eski tarihsel anlamında olduğu gibi psikolojik anlamda da, geri döndüğünün altını çizer[23]. Dünya politikası ve küresel barış

22 Sevda Gülşah Yıldırım, Eren Yürüdür, Sedat Yazıcı, "Üniversite Öğrencilerinin Türkiye'de Yaşanan Askeri Darbelere İlişkin Algıları Üzerine Bir İnceleme", **Humanitas**, Sayı:4,2014, ss.259-277.

23 Alain Touraine, **La critique de la modernité**, Les Éditions Fayard, Paris, 1992, ilgili bölümler öncelikle Chs I., II. Ve V., http://classiques.uqac.ca/contemporains/touraine_alain/critique_de_la_modernite/touraine_critique_de_la_modernite.pdf, (Erişim Tarihi: 28.10.2016)

düşünüldüğünde, Wallerstein'in ifadesiyle politik psikolojinin dönüşü, kendisini politik ve akademik bir diyalog şeklinde ortaya koymuştur[24]. Bu bilginin çapraz bir biçimde (yeniden) dikkate alınması; problemlerin somut karakteri, tarihsel boyutları ile rasyonel ve duygusal arasındaki yakın ilişkinin, hem de sivil bir uygulama olarak demokrasinin yeniden gündeme gelmesidir aslında. Ve "normal bilim" tarafından geçerli kılınan tek boyutlu entelektüel düşünceye olan bağımlılık sisteminin kırılmasına ilişkin bir çabadır.

Darbe girişiminin yaşandığı 15 Temmuz gecesine kadar geçen sürede toplumda siyasal ve ekonomik süreçlerdeki çatışma ve uyuşmazlıklara bağlı olarak birikmiş olan bir enerji vardı. Bu toplumsal enerji öfke, kaygı, umutlanma, hayal kırıklığı gibi duyguların karışımı olarak görülebilir ancak bu tür duyguların tek bir siyasi iktidar karşıtlarında biriktiğini düşünmek de isabetsiz olur.

Bununla birlikte kitleleri harekete geçirmiş olan harekete geçirici bir söylem, bir siyasi figürün ifadesinde billurlaşmış ve dinamiği tetiklemiştir. Dolayısıyla bu süreç, siyasi iktidarı destekleyenlerde de (farklı nedenlere bağlı olarak) benzer bir enerjinin birikmesine neden yol açtı. Hatta farklı nedenlerden bile olsa, toplumdaki bu psişik enerji, ortak bir tepkiye doğru kanalize oldu.

Birbirinden farklı olsa da psikolojik konumlanışların temelinde ortak bir algılama yatmaktadır: Sağ ve sol, 15 Temmuz'u varoluşlarına yönelen köklü bir tehdidi ortak olarak algılamışlardır. Sağ, ülkenin bütünlüğüne, tarihsel varlığına, devletine, devletin başına kasteden bir kesit olarak algılarken; sol tarafından bir süredir beklediği felaket anı olarak algılamıştır. Bu varoluşa yönelmiş tehdit algısına sağ ve sol farklı psikolojik tepkiler vermiştir: sol daha çok kaygı temelli bir duygu ve düşünce halinin içine girerken sağ ise daha çok saldırı ve koruma temelli bir tepkisellik içine girmiştir. Bu farklılaşmaya, toplumun bir kesiminin ilk anda bir tür "şok evresi" geçirdiğini de eklemek gerekmektedir. Toplumsal yapının bir bölümü önce ne olduğunu anlayamamıştır. Anlar gibi olduklarında ise olan bitene inanamamışlardır. Bu noktada saldırı/ koruma temelli tutum şok evresinden çıkışı kolaylaştırırken kaygı hâli olan biteni anlamakta zorlanmıştır. Gerçeğin aslında bir kurgu olup olmadığı bu kesimde önemli bir tartışma hususu olmuştur.

Şok evresinin geçmesinin ardından, Türkiye tarihinde vuku bulan geçmiş darbelerin yarattığı travmalar hızla yeniden canlanmıştır. Geçmiş travmalar Türkiye sağında, 15 Temmuz ve sonrasını, Türk devletinin parçalanma olasılığının travmasını yaşarken; sol kanatta "darbe" nedeniyle 12 Eylül faşizmi ve o dönemde yaşanmış olan parçalanma, hapsedilme, yok edilme duygu kırılmalarını kamusal seviyede anımsamaya olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm bu travmanın hatırlandığı kötü enerjinin somut olarak ortaya çıkmasıyla karşısında agresif/ korumacı konumlanma, Türkiye sağının bloke olarak hareketsiz kalmasına mani olmuştur. Sağ da 15 Temmuz'u bir ölüm-kalım meselesi olarak duygu dünyasında canlandırmış ve harekete geçerek siyasi bir duruş sergilemesini hızlandırmıştır. 15

---

24 Philip E. Tetlock, **Social Psychology and World Politics,** http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:9bT0TMgV_VUJ:faculty.haas.berkeley.edu/tetlock/docs/spwp2.doc+&cd=3&hl=en&ct=clnk&gl=tr, (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

Temmuz ve sonrasında savunma konumu kendisini ne kadar etkin ve müdahaleci hale getirdiyse; kaygı yaşayan sol kitlenin konumu da o kadar şaşırmış ve içine kapanan bir duruma kayarak, endişeli bir bekleyişe çekilmesine sebep olmuştur. Endişe ve korku, salâlarla, ezanlarla, paylaşılan görüntülerle bu kitlede baskın hale gelmiştir. Sosyal medya ve benzeri platformlar, tüm bu psikolojinin hızla yayılmasını sağlamıştır.

Yaşanılan bu travma sarmalından çıkış noktasında demokrasi vurgusu, koruma temelli saldırı ve kaygı duygu durumlarının her ikisinin de "şimdilik" yatıştığı bir hazne işlevi görmektedir. 15 Temmuz öncesinde biriken toplumsal negatif enerjinin önemli bir kısmı, işte o deponun içine gömülmüştür. Bu açıdan bakıldığında siyasal gelişim adına önemli bir sınav veren Türkiye'de beklenen odur ki, demokratikleşme 15 Temmuz travmasının bir fırsata dönüşmesini daha mümkün kılar ve Dorna'nın tarihten ödünç aldığı yol, gerçek ve yaşam benim!" sloganı bu uzun soluklu yolda, vatandaşın geçmiş travmalar sonucu kaybetmiş olduğu kentli ruhu geri almada bir hakikate dönüşür.